

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Інститут управління, психології та безпеки

Кафедра практичної психології

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ ТА ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ У
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти

освітнього ступеня «бакалавр»

Вероніки КАНДИБИ

4 курсу денної форми навчання

спеціальність 053 «Психологія»

ОПП «Психологія»

Науковий керівник

кандидат психологічних наук

Петро КОЗИРА

Рецензент

кандидат психологічних наук, доцент

Ольга УГРИН

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«24» травня 2022 р., протокол № 15

завідувач кафедри практичної психології

кандидат психологічних наук

_____ **Галина ОДИНЦОВА**

Львів

2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	6
1.1. Сутність поняття «самореалізація особистості» у психологічній науці.....	6
1.2. Особливості професійної та особистісної самореалізація майбутніх психологів	13
1.3. Психологічні чинники формування життєвих перспектив в юнацькому віці.....	20
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИОСТЕЙ ПЕРСПЕКТИВ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	30
2.1. Програма та методи емпіричного дослідження.....	30
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	37
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні умови ринку праці, підвищення конкуренції, інтенсифікація професійної діяльності висувають високі вимоги до спеціаліста-психолога. Сьогодні все більше ускладнюються запити практики щодо компетентності психолога, що постійно підвищує вимоги до якості його професійної діяльності, а відтак і до особистості психолога. Зазначимо, що особистість психолога у його практичній діяльності є чи не найважливішим інструментом впливу. Відтак, рівень професійної компетентності та фахові характеристики особистості психолога є вагомим чинником результативності його роботи. Саме сформованість професійно значущих особистісних якостей визначає успішність оволодіння професією та дозволяє розглядати розвиток особистості майбутнього психолога як процес самосвідомості, самопізнання, саморозвитку.

У контексті досліджуваної проблематики особливої актуальності набуває питання перспектив професійної самореалізації майбутніх психологів.

Особливості формування перспектив професійно-особистісної самореалізації стали предметом досліджень багатьох вчених (І. Бех, Г. Балл, Ф. Василюк, О. Киричук, Г. Костюк, Л. Новікова, В. Якунін та ін). Зокрема, проблему формування професійно-особистісної самореалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки досліджували (Ж. Вірна, П. Горностай, Л. Долинська, Л. Карамушка, С. Максименко, В. Панок, Н. Пов'якель, В. Семиченко, Н. Чепелєва, Т. Яценко).

Однак, незважаючи на значну кількість праць з проблем професійної підготовки особистості майбутнього психолога, питання життєвих та професійних перспектив професійної самореалізації залишається недостатньо розробленим, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Об'єкт дослідження – життєві та професійні перспективи майбутніх психологів.

Предмет дослідження – психологічні особливості перспектив професійної самореалізації майбутніх психологів.

Мета бакалаврського дослідження: теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити особливості перспектив професійної самореалізації майбутніх психологів.

Гіпотеза дослідження: життєві та професійні перспективи майбутніх психологів можна розглядати як систему перспектив часової та смислової професійної самореалізації, які взаємопов'язані.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми професійної самореалізації особистості майбутнього психолога.
2. Визначити психологічні чинники формування життєвих перспектив в юнацькому віці.
3. Емпірично дослідити особливості перспектив професійної самореалізації майбутніх психологів.

Теоретичною та методологічною основою дослідження стали положення щодо особливостей професійної діяльності психолога (О. Донцов, Н. Ісаєва, М. М. Обозов); теоретичні положення проблематики юнацького віку (Л. Божович, І. Булах, Є. Головаха, І. Дубровіна, І. Кон, О. Кронік, Т. Титаренко); концепція особистісно-професійного розвитку студентів (О. Бодальов, Є. Зеєр, І. Зимня, М. Мамардашвілі та інші); дослідження перспектив професійно-особистісної самореалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки (І. Бех, М. Боришевський, Ф. Василюк, Є. Головаха, О. Киричук, Г. Костюк, С. Максименко, Л. Новікова, Ж. Вірна, П. Горностай, Л. Карамушка та ін.).

Для вирішення завдань бакалаврського дослідження та перевірки гіпотези нами було використано наступні **методи:** теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація наукових підходів з досліджуваної проблематики); емпіричні (анкетування, тестування); методи математичної статистики (обчислення балів, відсотків, кореляційний аналіз).

Емпірична база дослідження. У дослідженні прийняли участь 112 здобувачів вищої освіти спеціальності «Психологія» 3-4 курсів, першого рівня

вищої освіти, Інституту управління психології та безпеки, Львівського державного університету внутрішніх справ.

Структура бакалаврської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Робота містить таблиці із результатами емпіричного дослідження.

РОЗДІЛ 1

ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Сутність поняття «самореалізація особистості» у психологічній науці

Сформованість професійно значущих особистісних якостей визначає успішність в оволодінні професією та дозволяє розглядати розвиток особистості майбутнього психолога як процес самосвідомості, самопізнання, саморозвитку, самотворення тощо. Важливим для психолога має стати не тільки віддзеркалення світу, але й віддзеркалення себе в світі, свого актуального стану, свого ставлення до себе і до світу, своєї актуальної та майбутньої поведінки як професіонала.

Термін «самореалізація» у психологічній науці розглядають як процес реалізації себе – здійснення себе в житті й буденній діяльності, пошук та затвердження власного шляху в цьому світі, власних сенсу і цінностей свого існування у кожен момент часу. Відповідно до цього тлумачення людині необхідно реалізувати себе, шукати себе та сенс власного життя у цьому світі [11, с. 20–37]. Самореалізація особистості це перш за все розвиток готовності до саморозвитку, як прояв можливостей і задатків, спрямованих на розкриття особистісного потенціалу.

Основу феномена самореалізації утворюють потреби росту, самовдосконалення і розвитку, а тому термін «самореалізація» (selfrealization) часто є синонімом терміну «самоактуалізація» (selfactualization) і «реалізація своїх можливостей» (self-fulfillment). Такі поняття описують доволі близькі явища: повну реалізацію людських можливостей (К. Горні); прагнення людини до найбільш повного виявлення та розвитку власних здібностей (К. Роджерс); внутрішню активну тенденцію розвитку себе, щось на кшталт істинного

самовираження (Ф. Перлз); прагнення людини стати тим, ким вона може стати (за А. Маслоу) [35, с. 52–57].

Самореалізація забезпечує розвиток та саморозвиток, що є підґрунтям стійкості особистості як цілісної і складної самодетермінованої психологічної системи [25].

Розглянемо основні наукові підходи та теорії самореалізації особистості. Одним із основних наукових підходів є теорія самодетермінації Е. Десі та Р. Райана [57], основною ідеєю якої є побудова позитивних складових психології людини, зокрема, визначення факторів, які стимулюють вроджений потенціал людини та сприяють її самореалізації, здоровому розвитку й ефективному функціонуванню. У цьому контексті самодетермінація означає відчуття свободи як до сил зовнішнього оточення, так і до внутрішніх сил особистості. Існує ланцюг понять, які є близькими за звучанням і за змістом, такі як: саморозвиток, самовизначення особистості, самореалізація, самоактивність, самореалізація, самодетермінація тощо. Ці поняття у психологічній науці описані та зафіксовані, однак достатньою мірою не пояснені. Мабуть тому, що частка усіх цих понять «само» припускає щось самопричинне, і таке, що виходить та регулюється зсередини. А це, безперечно, складний для дослідження і розуміння феномен.

Всі ці поняття охоплюють основну ідею А. Маслоу [26] про природжену мотиваційну тенденцію, притаманну всім людям, до реалізації власних потенційних здібностей і можливостей.

Самореалізація є процесом актуалізації та реалізації індивідуальності особистості, її позитивного внутрішнього та творчого прагнення до розвитку, компетентності і психологічної зрілості. Це складний процес самопізнання власних здібностей, образу «Я», своїх смислів і можливостей, «переведення» їх з потенційного стану (можливостей) в актуальний (дійсність) й утілення в реальних умовах довкілля, затвердження і пошук свого індивідуального життєвого шляху, сенсів і цінностей власного існування у кожен момент часу.

Самореалізація припускає гармонійний і збалансований розвиток різних сторін особистості, розкриття її потенціалу, коли само детермінація домінує над

зовнішньою детермінацією. Під самодетермінацією мають на увазі здатність людини обирати та здійснювати вибори, відчувати себе, а не підкріплення, стимули чи певні інші сили, які також можуть бути детермінантами її поведінки. При цьому власне людина, її переконання, прагнення і бажання стають причиною і джерелом її поведінки, а невдачі чи успіхи в діях пояснюються ефективністю саморегуляції.

Все це свідчить про велике значення внутрішнього локусу контролю та волі у забезпеченні самодетермінації поведінки. Одним із типів мотивації, яка є необхідною для особистісного розвитку – внутрішня мотивація [58; 60]. Зовнішню і внутрішню мотивацію розрізняють за критерієм нагороди за здійснювану активність. За внутрішньої мотивації винагородою є активність людини сама по собі. На думку Е. Десі, внутрішньо мотивована поведінка ґрунтується на потребах людини бути самодетермінованою і компетентною при взаємодії з іншими навколишніми і середовищем. Тому, на думку А.Бандури, немає істотнішого механізму суб'єктності, ніж переконання у своїй само ефективності [56].

Самоефективність (self-efficacy) є переконанням у своїх здібностях здійснювати й організувати дії, необхідні для того, аби отримати відповідні результати. Якщо люди не впевнені у власних можливостях у плані отримання бажаних результатів, то в них буде мало рішучості діяти.

Наукові дослідження з проблеми само детермінації особистості також розглядалися у межах таких напрямків як: теорія самоефективності (А. Бандура), теорія самоактуалізації (А. Маслоу), часової перспективи (Ж. Нюттен), екзистенційно орієнтовані теорії свободи (Р. Мей, В. Франкл, Е. Фромм), теорія суб'єктності (Р. Харре), теорії «поток» (М. Чікзентміхалі) та ін.

З погляду представників екзистенційної психології характерною особливістю самодетермінації особистості є її наголос на відсутність жорсткої детермінованості й передбачуваності тих дій людини, джерелом яких є її рефлексивна свідомість (Д. Леонтьєв, Є. Осін).

У гуманістичній психології [24; 49] розрізняють у самоактуалізації такі характеристики самоактуалізованої та психологічно зрілої особистості, як: позитивний Я-образ, розширене самопочуття, спрямованість на діяльність, самооцінка та інших, цілісний підхід до життя, низька внутрішня конфліктність, здатність до творчої самореалізації, відчуття суб'єктивної свободи, екзистенціалізм, цілісність особистості тощо.

У цьому контексті дослідники вважають, що суб'єкт, що самоактуалізується, готовий приймати рішення, реалізовувати плани, і все це обумовлено механізмом психічної саморегуляції, який має специфічну діяльність, спрямовану на оновлення психічних резервів відповідно до ситуація спілкування та діяльності [36, с. 36–41]. Ці характеристики самореалізації у своїй сукупності свідчать про те, наскільки людина є суб'єктом і автором власного життя, наскільки вона ефективно визначає своє життя. Відповідно і самореалізація людини, а також її індивідуальність реалізуються різною мірою, залежно від того, наскільки вона є суб'єктом, що визначає хід власного життя.

В основі прагнення особистості до самореалізації, безумовно, лежить неперервний пошук особистісного зростання. Центральним поняттям самореалізації особистості, є поняття автономії, як перший і основний складник самореалізації особистості.

Автономною вважають таку людину, яка діє як суб'єкт, виходячи із глибинного відчуття себе. З огляду на те, що людина перебуває не в протиставленні об'єктивному світу, а у єдності із ним, принаймні, з тією його частиною, яка є для неї важливою, то систему ціннісних орієнтацій особистості можна вважати другим ключовим параметром самореалізації особистості. Однак самореалізація останньої як один із найвищих рівнів її особистісного становлення детермінується, регулюється та ініціюється, і далеко не тільки прагненнями. Потрібна також віра у власні сили та можливості, достатні для того, щоб упоратися із виконанням певного виду діяльності.

Згідно теорії самоефективності А. Бандури [56], віра в позитивний результат і привабливість результату є недостатніми для запуску мотивації

суб'єкта. Тому само ефективність залежить й від яка компетентності і упевненості особистості.

Одним із ключових факторів, що спонукають до самоактуалізації людини, є її ставлення до себе (або ставлення до себе). Самооцінка як властивість особистості тісніше пов'язана з цілями її діяльності та життя, з її ціннісними орієнтаціями, є істотним чинником її єдності та стабілізації [51].

Самооцінка як стійка риса особистості, тісно пов'язана з іншими рисами особистості, зокрема силою волі. Вона впливає на формування змісту, форми і структури прояву всієї системи психологічних особливостей особистості; самооцінка впливає на формування уявлень про себе і світ, дає прогнози та прогнози власної соціальної ефективності та ставлення до інших, регулює міжособистісні стосунки, встановлення та досягнення цілей, впливає на процеси самореалізації та розвитку особистості та , як і соціальні відносини, статус і поселення в середовищі, він являє собою зміст системи «особистість - соціальне середовище» і є одним із структурних компонентів центрального пристрою особистості.

Досліджуючи самосвідомість особистості, В. Столін наголошує на тому, що активність суб'єкта визначається передусім через потребу в самореалізації – в любові, праці, спорті тощо – і реалізується, орієнтуючись на власні мотиви, здібності та можливості [51, с. 256]. Власні якості, можливості і риси розглядаються особистістю у співвідношенні із мотивами, які виражають потребу в самореалізації і, відповідно, її зумовлюють.

Досліджуючи самосвідомість особистості, В. Столін наголошує, що діяльність суб'єкта визначається насамперед потребою самореалізації: кохання, праці, спорту тощо та здійснюється на основі власних мотивацій, умінь і навичок [51, с. 256]. Якості, можливості та риси особистості розглядаються ним у співвідношенні з причинами, що виражають потребу в самореалізації і, отже, визначають її.

У самосвідомості чільне місце посідає диференційована творча «Я-концепція», яка забезпечує невідповідність самовизначення особистості, а отже,

сформована й вихована самосвідомість є умовою її самосвідомої реалізації. У цьому сенсі ще однією надзвичайно важливою індивідуальною характеристикою людини, яка впливає на процес самореалізації та саморозвитку, є перспектива майбутнього, показник того, наскільки і як очікуване хронологічне майбутнє

Часова перспектива визначає інтеграцію минулого, теперішнього і майбутнього у психологічному життєвому просторі людини. Відповідно, й індивідуальні відмінності у перспективі прийдешнього впливають на мотивацію, зокрема на цілеспрямованість, адже мета людини охоплює її очікування у майбутньому (К. Левін, Ж. Нюттен).

Дослідник Є. Головаха, визначає самореалізацію як «цілісну картину майбутнього у складному суперечливому взаємозв'язку програмованих й очікуваних подій, із якими людина пов'язує соціальну цінність і індивідуальний сенс власного життя» [9]. Перспектива особистості є, на його думку, найважливішим чинником її самореалізації і розвитку. Особистість не отримує заздалегідь готової життєвої перспективи, а вибудовує її сама, змінюючи й уточнюючи упродовж життя, долаючи суперечливі альтернативи [9].

К. Абульханова-Славська досліджуючи проблему стратегії життєвого шляху як провідної форми розвитку особистісних властивостей людини, доводить що, саме життєвий шлях віддзеркалює зміну місця особистості у соціумі, її суб'єктивної позиції, прояв типових соціально-психологічних властивостей та індивідуальних відмінних рис. Упродовж життя людина часто змінює ролі, статуси, види діяльності, що виявляється у змінах структурних одиниць її особистісної організації – здібностей та потенцій – «що людина може», стосунків і спрямованості – «що людина хоче», та її характеру як стійкої програми імплементації власних можливостей – «чим людина є» [46, с. 172]. Таким чином і виникає поле суб'єктивних проблем актуалізації особистісного зростання і самореалізації. На переконання К. Абульханової-Славської, основними компонентами стратегії життєвого шляху є:

- 1) життєва позиція як комплекс можливостей організації життя, розв'язання його суперечностей, побудови ціннісних ставлень;

2) життєва лінія як процес утілення життєвої позиції;

3) стратегія життя як шанс поєднати свої індивідуальні особливості, можливості, здібності і власні суперечності з вимогами навколишніх [2, с. 44].

З цієї позиції самореалізація постає як мета людського життя і як спосіб реалізації життєвих цілей. Як мета самореалізація віддзеркалює найважливішу потребу особистості у самоствердженні та самовираженні [2, с. 44].

Досліджуючи проблему формування здатності до самореалізації в старшокласників, дослідниця В.Зарицька визначає самореалізацію як результат і процес використання особистістю в буденному житті та праці набутих компетенцій, удосконалення і розвиток їх шляхом включення в творчу особистісно значиму діяльність і отримання від неї не лише користь для себе та інших, а й внутрішнього задоволення. У такому випадку самореалізацію вважають критерієм щасливого життя, адже людина утілює три особливо значущі мети: задовольняє свої потреби (духовні і матеріальні); вибудовує бажаний соціальний статус як цінна особистість і отримує внутрішнє задоволення як процесом, так і результатом своєї діяльності [14].

Дослідник І. Бех зауважує, що самоактуалізація передуює самореалізації та визначає внутрішній план існування особистості. А на етапі самоактуалізації особистість у відповідних смислових і ціннісних утвореннях формує уявлення про власну людську місію, а потім розробляє програму її утілення вже на етапі самореалізації [5, с. 32]. У своїх працях вчений самореалізацію особистості розглядав як поняття внутрішньої свободи, що у широкому розумінні визначається як «сукупність умов, зовнішніх або внутрішніх, що сприяють гармонійному розгортанню та виявленню різноманітних здатностей особи» [4, с. 257–278].

Слід зазначити, що існують також і можливі бар'єри на шляху до самореалізації особистості. Сьогодні переважна більшість людей мають доступ до необхідних ресурсів, проте доволі різко порушується питання безпеки особистості як ключової перешкоди до можливості її самореалізації в ситуаціях невизначеності. В цьому контексті варто згадати про концепт «набутої

безпорадності» М. Селігмана [59, с. 4-12], коли люди, ставши жертвами незалежних від них умов чи обставин (наприклад, пандемії), переживають втрату почуття самоефективності, що унеможлиблює їхню подальшу самореалізацію.

1.2. Особливості професійної та особистісної самореалізація майбутніх психологів

Проблема професійного й особистісного розвитку психолога стала предметом наукових розвідок у контексті загальнотеоретичних підходів (Г. Абрамова, О. Бондаренко, І. Дубровіна, С. Максименко, В. Панок, Н. Пов'якель та ін.) і прикладних досліджень (Ю. Долинська, З. Кісарчук, В. Коновальчук, Д. Леонтьєв, І. Попович, О. Саннікова, Л. Терлецька, Г. Хомич та ін.).

Таким чином, професійний розвиток неодмінно пов'язаний із особистісним. Співвідношення різних аспектів особистісного розвитку залежить від його гармонійності і рівномірності. Професійну самореалізацію вважають значущим сегментом особистісної. Водночас вимоги, які висувають щодо загального рівня особистісного розвитку, в різних професіях неоднакові; деякі з них різняться тим, що зрілість особистості є важливою умовою та невід'ємним складником успішного професійного становлення [15].

Особистісну зрілість розглядають як динамічну особистісну структуру, що детермінується певними механізмами, а її змістом є риси, які взаємоактивують одна одну. Динамічність особистісної зрілості полягає як в особливості самого феномена, так і у його внутрішній структурі [23].

Гармонійний розвиток особистості сприяє її залученості до певної сфери буття і поєднується із успішним функціонуванням в інших сферах, у яких виявляються її здатності, сформовані переважно в провідній для неї сфері [3, с. 66]. Саме в таких умовах схильність до тієї чи іншої професійної діяльності перетворюється на важливіший фактор самореалізації особистості, її зростання загалом. Водночас такі можливості найефективніше втілюються у провідній сфері діяльності, зокрема в особистісно значущій професійній.

Розглянемо детальніше основні етапи самореалізації особистості. Самореалізація починається із соціального самовизначення та продовжується до завершення життя людини. Особистість реалізує себе у створених нею предметах, стосунках, самовихованні. Цьому процесу передують розвиток і формування самосвідомості, змістовне самовизначення особистості.

Основними етапами самореалізації є: усвідомлення образу власного «Я», формування активної життєвої позиції, пошук і вибір цінностей, ідеалу, утіленню яких особистість має намір присвятити своє життя. Необхідною умовою самореалізації особистості є свідомо поставлена особистістю мета власної діяльності.

Загалом у психологічній науці виокремлюють дві провідні сфери реалізації особистістю своїх сутнісних сил – приватну і професійну. У професійній сфері самореалізація створює можливості з метою прояву особистістю власних спеціальних здібностей. Саме професійна сфера забезпечує особистості найповніші можливості для реалізації творчого потенціалу, планів, цінностей, рівня домагань [30].

Професійний розвиток, який триває усе життя є невід'ємною частиною розвитку особистості. Професійна самореалізація розвивається з початком професійного самовизначення, що і є початком успішної самореалізації.

Пошук повного розуміння власне «свого» шляху, відповідно до своїх задатків, зумовлює переживання осмисленості життя, а також задоволення ним [10]. Критеріями успішної самореалізації є високий рівень розвитку самосвідомості, уявлень про власне «Я»; розвиток здатності рефлексувати; рівень орієнтованості у життєвій і соціальній ситуаціях; наявність потенційних і реальних можливостей особистості у плані самоздійснення; а також, достатня організаційно-вольова зрілість у подоланні життєвих труднощів і управління обставинами [50]. Тобто, повнота самореалізації віддзеркалює рівень життєвої компетентності, а повнота професійної самореалізації – рівень професійної компетентності особистості, яка є необхідною умовою самореалізації [50].

Однією з форм успішної самореалізації вважають кар'єру як швидке успішне просування у службовій діяльності.

Кар'єру визначають як успішну професійну долю, яка охоплює удосконалення в професії, підвищення рівня професійної майстерності, просування по службі. Упродовж життя виокремлюють такі стадії кар'єри: 1) початок кар'єри (припадає на період до 30 років), 2) середина кар'єри (приходиться на 30-55 років), 3) закінчення кар'єри (в період від 55 до 70 років) [10]. На думку багатьох дослідників, найважливішим вважають початок кар'єри, оскільки на цей період припадає самовизначення, набуття необхідних умінь і навичок, знань, формування індивідуального стилю професійної діяльності, що в майбутньому виступає необхідними факторами успішної самореалізації особистості в професійній сфері.

Професійну самореалізацію характеризують такі складники:

1. Самостійність – відображає здатність особистості до планування, регуляції власної діяльності, рефлексії, вибору цілей.
2. Свобода вибору, рішень, дій – свідчить про здатність особистості до автономної поведінки, саморегуляції, міжсуб'єктної взаємодії.
3. Творчість – демонструє креативність, розвинутість здатності до концентрації творчих зусиль, незалежність у судженнях в поєднанні з відповідальністю за результати своєї діяльності [10].

Відтак, аналіз розглянутих якісних характеристик професійної самореалізації продемонстрував їх тісний взаємозв'язок і залежність від особистісної самореалізації, адже креативність особистості в професійній діяльності, свобода вибору, самостійність віддзеркалюють передусім потенційні можливості та рівень сформованості для подальшого розвитку особистості загалом.

Будь-яку діяльність людини визначають два аспекти: інституціональний і особистісний. Перший із них визначає діяльність як історичний засіб задоволення інтересів і потреб суспільства, як суспільно детермінована соціальна функція його членів. «Через комплекс виконуваних форм діяльності

людина набуває деперсоніфікованих соціальних функцій» [27, с. 78]. Тому людина, яка обрала діяльність психолога, виконує соціальну роль психолога із властивими для неї функціями діагностики, консультування, реабілітації, профілактики, корекції тощо. Особистісний аспект діяльності інформує про особливості її суб'єкта, оскільки діяльність індивід здійснює цілеспрямовано, усвідомлено, спираючись на наявні знання, уміння, навички. Такий аспект діяльності віддзеркалює якості особистості не самі по собі, а у їхньому діяльнісному виявленні, себто у формах їх розвитку і реалізації.

Відтак, особистісний аспект діяльності психолога полягає у виявленні свого «Я» крізь призму свідомої, цілеспрямованої реалізації особистісно цінної та вільно обраної соціальної ролі – у професійній самореалізації.

Діяльність психолога, на відміну від інших професій вирізняється специфікою як за своїм предметом, – індивідуальністю людини, так і за інструментом професійної діяльності – особистістю психолога, що передбачає відповідні вимоги до фахівця як професіонала, так і як особистості. Тому рівень самореалізації психолога набуває особливо важливого значення. Рівень самоактуалізації особистості практичного психолога є «одним із критеріїв його професійної готовності» [13, с. 155].

Готовність до професійної діяльності психолога більшість вчених визначає як цілісний динамічний комплекс психічних станів та професійно важливих якостей професіонала-психолога. Цей комплекс є продуктом синтезу багатьох психологічних феноменів, що відбувається на певному рівні становлення фахівця та ґрунтується на орієнтації особистості до професії (В. Панок, Н. Пов'якель, Н. Чепелева та ін.) [43; 54].

Готовність до роботи психолога, як феномен, проявляється на основі високого рівня розвитку особистості професіонала-психолога, зокрема особливо важливими є його моральні, ціннісні, світоглядні та ділові якості. Сформованість професійно значущих особистісних якостей визначає успішність в оволодінні професією та дозволяє розглядати розвиток особистості майбутнього психолога як процес самосвідомості, самопізнання, саморозвитку, самотворення тощо.

Важливим для психолога має стати не тільки віддзеркалення світу, але й віддзеркалення себе в світі, свого актуального стану, свого ставлення до себе і до світу, своєї актуальної та майбутньої поведінки як професіонала.

Слід зазначити, що професійні та особистісні якості психолога були предметом вивчення представників класичних напрямів психології: З. Фрейд, К. Юнг, В. Франкл, Ж. П. Сартр, К. Роджерс, Ф. Перлз і інші. Ці вчені виділили серед базових особистісних якостей такі як автентичність, самоконгруентність, безоцінне ставлення до клієнта, безумовне прийняття клієнта, розвинена мова, психологічна проникливість, емоційна стабільність, емпатія, товариськість, повага до клієнта тощо [24; 32; 45].

Основою психологічної готовності до професійної діяльності психолога-практика є перш за все особистісне зростання фахівця, яке передбачає не тільки розвиток особистості, але і прагнення її до гармонійного розвитку та вияву власних потенційних можливостей. Саме таке прагнення мотивує особистість до вільного вибору власного життєвого шляху, саморозвитку.

Окрім того, реалізація власних здібностей зумовлює здатність особистості до творчості та її психологічну зрілість [54]. На думку Н. Пов'якель, фахова підготовка майбутнього психолога покликана сформуванню в нього психологічну готовність до професійної діяльності.

Структуру такої готовності утворюють професійно-важливі особистісні якості і властивості, до яких відносять: адекватну самооцінку, відсутність непродуктивних психологічних захистів, сенситивність, толерантність, емпатійність; когнітивні вміння, зокрема: слухати іншого, встановлювати контакт, розмовляти і переконувати, продуктивно рефлексувати; властивості психічних процесів, а саме: здатність до тривалої концентрації, оперативність і гнучкість процесів сприймання і мислення, обсяг уваги, високий інтелектуальний потенціал і розвиненість розумових операцій та процесів; і, насамкінець, здатність майбутнього фахівця у галузі психології до діалогу і партнерства у плані створення професійних стосунків і регуляції професійного мислення [39].

Дослідниця Г. Абрамова виокремлює наступні якості, які особливо необхідні для повноцінної практичної діяльності психолога, а саме: ерудованість, знання та використання у своїй роботі різноманітних психологічних концепцій, вміння розрізняти невербальні реакції, здатності продукувати різні думки; конфіденційність психологічної інформації; уміння рефлексувати зміст власної професійної діяльності; відкритість у засвоєнні нових знань, сприйманні альтернативних поглядів, прагненні до системного підходу у власній практичній роботі [1].

Практичний психолог – це суб'єкт «допомагаючої» діяльності, у якій він допомагає власне собою, тому успішність професійної діяльності психолога значно залежить від його індивідуально-особистісних властивостей: емпатії, прийняття, гнучкості, мужності, тобто якостей, від яких загалом залежать стосунки з клієнтом [17, с. 178].

Результати емпіричних досліджень майбутніх психологів стверджують, що вже з першого курсу всім респондентам властиві цінності креативності і самовдосконалення, що є свідченням їх прагнення до самореалізації, що, можливо, й зумовило вибір цієї спеціальності. Однак, прагнення до саморозвитку є професійною рисою психологів, що формується не у процесі навчання, а визначає власне вибір професії. Висока значущість «креативності» як цінності тісно пов'язана із актуальністю кар'єрного зростання, яку визначають як показник самореалізації особистості [32, с.35-48].

В сучасних психолого-педагогічних концепціях вищої школи розроблено численні моделі особистості майбутнього психолога, переважна більшість з яких ілюструють лише необхідний рівень знань і умінь фахівця, однак, тільки незначна частина з них розглядають його особистісний рівень. Активно досліджуючи професійні здібності психолога для їх цілеспрямованого формування і розвитку за умов навчання у ЗВО, вчені недостатньо приділяють уваги особистісній структурі психолога загалом [40].

Отже, праця практичного психолога належить до тих видів діяльності, у яких професійні й особистісні прояви («Я-функціональне» та «Я-екзистенційне»)

тісно переплетені між собою. Відтак, професійне становлення є неможливим без особистісного розвитку, а суперечності між особистісною та професійною самосвідомістю можуть зумовлювати порушення соціальної ідентичності психолога [6].

Таким чином, висока ефективність професійної підготовки майбутнього психолога є можливою тільки за умов певного рівня розвитку і самореалізації його особистості.

Специфіка професійної самореалізації психолога зумовлюється наявністю суперечності, за якою розуміння страждання і проблеми іншої людини, з одного боку, можливе тільки за умов наявності подібного досвіду у житті психолога, а, з іншого, – для ефективного зцілення особи, яка перебуває у важкому, часто критичному психічному стані, психолог має мати енергію, оптимізм, силу, бути творчо самореалізованою людиною.

Отже, під час навчання у ЗВО майбутньому психологу, окрім здобуття знань, набуття практичних навичок і умінь, потрібно провести величезну роботу в плані становлення своєї особистості [34, с. 216-228].

Як зазначають В. Панок і Л. Уманець, особливо важливо щоб майбутній психолог впродовж усього періоду навчання у вузі проходив терапевтичні сесії як клієнт. Лише у такому разі він знатиме свої захисні реакції, типові форми емоційного і поведінкового проявів в ситуаціях, що актуалізують його власні проблеми, буде спроможний рефлексувати свої проєкції, усвідомлювати їх і самостійно коригувати. «В ідеальному варіанті особистість психотерапевта повинна бути звільнена від непродуктивних захистів, а продуктивні – перебувати в зоні усвідомлення людини, тобто контролюватись нею» [34, с. 226].

Останнім часом у професійній підготовці майбутніх психологів застосовують методи, які сприяють їх особистісній і професійній самореалізації, а саме: самопізнання як вагомий елемент освіти майбутніх практичних психологів у ЗВО (Н. Шевченко, Т. Скрипченко) [55]; формування спрямованості майбутнього психолога на оволодіння теоретичними і практичними знаннями й уміннями (О. Саннікова) [47]; розв'язування

психологічних ситуацій (С. Васьківська і П. Горностай, Т. Яценко та ін.) [7]; формування особистісної позиції в процесі фахової підготовки психолога (Н. Пов'якель) [38]; використання активних методів та засобів навчання (Л. Долинська, Л. Терлецька, Т. Яценко та ін.) [12].

За умов тренінгової роботи суттєво підвищується рівень підготовки фахівця, формується зріла особистість, розвивається творчий потенціал майбутнього психолога, його спрямованість на самовдосконалення, демонстрація певних шляхів до самозмін.

Отже, специфіка діяльності психолога полягає у тому, що він не тільки досліджує індивідуальність іншої людини, а й власне сам виявляє свою індивідуальність у професійній діяльності. Тому рівень самореалізації психолога є одним із провідних критеріїв його професійної готовності та показником його особистісної і професійної зрілості, що передбачає створення відповідних умов професійної підготовки майбутніх психологів у ЗВО.

1.3. Особливості життєвих перспектив в юнацькому віці

У контексті нашого дослідження вважаємо за доцільне розглянути поняття перспективи. В словнику її визначають як: 1) можливості кого-небудь у прийдешньому; 2) сприятливі умови для майбутньої діяльності і розвитку; 3) плани на майбутнє; 4) його передбачення [8, с. 755]. У психологію це поняття ввів К. Левін з метою опису цілісного бачення людиною власного життя в минулому, теперішньому і майбутньому [22]. Згідно з теорією психологічного поля, елементи минулого досвіду і уявлення про майбутнє поєднуються в психологічному сприйнятті теперішнього. Минуле та майбутнє, визначаючи часову перспективу й особливості поведінки людини, набувають спонукального значення. Власне тому в психології традиційно перспективу трактують як поняття, що віддзеркалює змістове наповнення часу життя в минулому, теперішньому та майбутньому. Крім часового наповнення, поняття «перспектива» має важливе смислове навантаження. Зокрема, К. Платонов розглядає перспективу як «образ омріяного й усвідомленого як можливого

власного майбутнього за умови досягнення певних цілей» [37, с. 23]. У науковій літературі виокремлюють такі параметри перспективи: реалістичність, диференційованість, оптимістичність, тривалість, узгодженість (Є. Головаха), її основні етапи: найближча та віддалена (Є. Головаха). Багато вчених, які досліджували цю проблематику, наголошують на тому, що рівень розвитку часової перспективи пов'язаний із рівнем психічного й соціального розвитку особи [9]. Проте, емпіричних досліджень, які б підтвердили та довели такий зв'язок, наразі недостатньо.

Вітчизняний дослідник М. Семиліт розробив метод психологічного проєктування майбутнього і застосував його у професійній підготовці педагогічних працівників [48]. Учений зазначає, що центром психологічного життя людини є взаємодія минулого та майбутнього із теперешнім, що уможливорює інтеграцію сприйняття власного минулого досвіду та перспективу майбутнього в єдине ціле. Тобто, для визначення теперішнього життєвого смислу минуле і майбутнє активізують досвід і психологічний контекст можливих перспектив. З цього випливає, що проєктування майбутнього трактують як переведення внутрішнього плану життя на зовнішні стосунки між певними особистостями. Ґрунтуючись на уявленнях про події життя (у минулому, теперішньому та майбутньому) і зв'язках між подіями (типу «мета – спосіб» і «причина – наслідок») індивідом будується відповідна суб'єктивна картина, яка регулює активність у професійних самовизначенні і самореалізації. Активність позиції особистості у цих процесах віддзеркалює рівень можливого втілення її професійного плану, хоча проєктування майбутнього часто-густо є мисленнєвим уявним образом. Позицію можуть характеризувати пасивне позитивне прийняття професійного плану та спокійне, малоемоційне ставленням до нього; може активно виражатися в буденних розмовах, з обговоренням можливих варіантів зі значущими навколишніми. Найбільш активну позицію репрезентують прагнення особистості до самоосвіти, участь у проблемних і наукових гуртках, спроби працювати за майбутнім фахом на канікулах чи у вільний від навчання час.

Однією із умов готовності особистості до проєктування власного майбутнього, є рівень розвитку її самосвідомості, який виявляється у сприйнятті індивідом свого «Я» і «Я» інших людей, в особливостях його «Яконцепції».

Витіснення зі свідомості людини актуальних подій майбутнього, які неминуче здійсняться, зумовлює страх перед прийдешнім, що часто змушує особистість повертатися до попередніх форм поведінки, регресувати. Суперечливість суб'єктивної картини професійного шляху, невиразність і незбалансованість уявлень людини про своє минуле, теперішнє та майбутнє можуть тягнути за собою кризові переживання, що обов'язково дасться взнаки на етапі проєктування майбутньої професійної самореалізації [15, с. 440-441].

За К. Роджерсом, «особистість, яка повноцінно функціонує» не відчуває страхів перед прийдешнім, які заважали б нормальному прогнозуванню, витісняли б зі свідомості сподівання, бажання, мрії. Значущими умовами розвитку професіонала такий індивід вважає компетентний аналіз кризових ситуацій і активний пошук їх розв'язання. Корисно створювати для себе й навколишніх диференційовані, змістовні, сповнені позитивними емоціями уявлення про фази професійного життєвого шляху. Ключову роль у процесах самовизначення та самореалізації особистості відіграють цілі, плани, ціннісні орієнтації [16].

Зокрема, Є. Головаха відмічає, що вони є «послідовними щаблями суб'єктивної регуляції життєдіяльності людини». Мету розглядають як предметну та хронологічну межу актуального майбутнього, безпосередньо пов'язаного із проблемами теперішнього. До цієї межі прийдешнє наповнюють конкретними життєвими планами утілення поставлених цілей, а за межею воно може репрезентуватися в загальних життєвих цінностях [9, с. 13]. З викладеного вище зауважимо, що недостатня сформованість уявлень людини про власне майбутнє може проявлятися саме у суперечливості, неузгодженості, недостатній сформованості ієрархії ціннісних орієнтацій.

Дослідниця І. Нікітіна розробила основний механізм формування самовизначення особистості шляхом прийняття смислу «Я як суб'єкт активності» та виокремила складники такого механізму:

- 1) актуалізація мотивів смислоутворення із раціоналізацією можливих смислів, переживанням міри, поляризацією протилежностей;
- 2) саморозуміння і самопізнання із осмисленням майбутнього потенційного «Я», прийняттям смислу перспективного «Я»;
- 3) реалізація смислу з оцінкою суперечностей мети і результату, негативне переживання імовірної втрати смислу «Я» [31, с. 8].

Дослідниця Л. Лепіхова вважає самореалізацію як психічну самоорганізацію поведінкової регулятивної активності, спрямовану на досягнення цілей і наголошує, що такий процес відбувається шляхом актуалізації механізмів системи цілеспрямування, де тісно пов'язані всі її елементи – від життєвих потреб до очікуваних результатів. Саме життєві потреби спонукають до активізації мотиваційної сфери, де кожен складник має своє функціональне призначення та смислове навантаження, а в поєднанні – такі компоненти зумовлюють індивідуальну своєрідність особистості і впливають на постановку життєвих завдань. Останні є «провідними орієнтирами соціального буття людини, наближення до яких стає змістом та смислом її життєздійснення» [23, с. 103].

Отже, *професійну перспективу* розглядають як цілісну картину професійного майбутнього, що ґрунтується на взаємозв'язку запланованих і очікуваних подій, у яких особистість вбачає соціальну цінність й індивідуальний смисл свого життя. Визначальними компонентами перспективи професійної самореалізації є усвідомлення часової і смислової перспективи, а також мотиваційно-ціннісна сфера особистості, що здійснює регулятивні функції.

Досліджуючи проблеми перспектив професійної самореалізації майбутніми психологами, доцільним вважаємо проаналізувати віковий контекст становлення особистості професіонала.

Отже, розглянемо особливості юнацького віку, психологічний зміст якого пов'язаний зі становленням узгодженої життєвої перспективи, із входженням молодшої людини в нову соціальну ситуацію, життєво важливим процесом особистісного і професійного самовизначення.

Загалом, хронологічно юнацький вік припадає на період від 15 до 23 років, у якому виокремлюють етапи ранньої юності чи старший шкільний вік (15-18 років) і період пізньої юності (18-23 роки). Такий віковий період привертає увагу низки науковців, адже власне в цей час відбувається перебіг важливих процесів особистісного розвитку: становлення ідентичності (Е. Еріксон), «Я-концепції» (Р. Бернс), розвитку мотивів самоактуалізації (Е. Шостром) тощо.

Проблематику юнацького віку досліджували такі вчені, як: Л. Божович, І. Булах, Є. Головаха, І. Дубровіна, І. Кон, О. Кронік, Т. Титаренкота ін. Однак дослідники не мають однаковості в питанні щодо вікових меж юнацького віку. Слід зазначити, що межі юнацького віку визначаються науковцями по-різному. Зокрема, Гезелл наполягає, що цей період охоплює вік від 11 до 21 року, з яких найбільш важливими є роки – від 11 до 16. Якщо в 11 – починається перебудова організму, яка проявляється у зовнішній поведінці і внутрішньому самопочутті дитини, то у 16 – настає рівновага: розширюються межі внутрішньої самостійності, емоційної врівноваженості, спрямованості в майбутнє.

На переконання Е. Шпрангера, юнацький вік у дівчат триває від 13 до 19 років, натомість у хлопців – від 14 до 22 років. Вчений вважає, що це, передусім, період духовного розвитку, новоутвореннями якого є відкриття «Я», розвиток рефлексії, усвідомлення своєї індивідуальності та її властивостей; поява життєвого плану й установки на свідому побудову власного життя. Період юності Е. Шпрангер поділяє юність на дві фази: у 14- 17 років проблемою може стати криза, пов'язана із прагненням до свободи від дитячої залежності; у 17-20 – може проявитися «криза відірваності», переживання самотності.

Його теорію продовжила Ш. Бюлер, яка схарактеризувала вікову динаміку самовизначення через поняття «самоздійснення». На її переконання, самоздійснення у повному розумінні є результатом життєвого шляху, коли

цінності та цілі, до яких свідомо або несвідомо прагнула людина, отримали адекватну реакцію. У різні вікові періоди самоздінення характеризується різними проявами: у віці до 1,5 року – хорошим самопочуттям, у 12-18 років – переживанням завершення дитинства, у зрілості – самореалізацією [41, с. 103]. Отже, Ш. Бюлер акцентується на результативних компонентах процесу самовизначення і трактує його як передумову професійної та життєвої самореалізації особистості.

У своїй епігенетичній концепції Е. Еріксон поділяє життєвий шлях на 8 фаз, серед яких і виокремлює шкільний вік та юність. Юність, на його думку, характеризують: поява почуття індивідуальності, неповторності, несхожості на інших або у негативному випадку дифузне «Я», рольова й особистісна невизначеність.

Типова риса цієї фази – «рольовий мораторій», себто розширення діапазону ролей, які особистість «примірює» на себе, проте не засвоює остаточно. У юнацькому віці особливої значущості набуває особисте майбутнє, розширюються хронологічні межі життєвої перспективи, підвищується рівень самооцінки особистості (Дж. Клінеберг, І. Кон).

Провідною діяльністю в юнацькому віці є навчально-професійна (Д. Ельконін). Вибір професії і побудова професійного життєвого плану – важливі складники особистісного самовизначення; що відбувається внаслідок аналізу майбутньої діяльності з погляду її практичного застосування, а також оцінки своїх особистісних ресурсів (Ш. Бюлер, Л. Виготський).

Осміслене проектування життєвих і професійних перспектив стає певним «афективним центром життєвої ситуації» юнаків (Л. Божович) [21]. Як зазначає В. Татенко, самовизначення як вчинок починається із суттєвої зміни умов життєдіяльності, яка виявляється насамперед у відриві від батьківської сім'ї, необхідності самостійно визначитися у власних життєвих цілях і цінностях, здійснення свідомого вибору життєвого шляху [53].

Відтак, професійне самовизначення стає провідним саме в юнацькому віці; залежно від його динаміки й успішності залежить результативність інших видів

самовизначення – сімейного (визначення себе як члена сім'ї), особистісного (визначення себе як особистості), життєвого (визначення себе як творця свого життя) тощо.

Здійснений нами короткий аналіз особливостей юнацького віку свідчить про те, що переважну більшість праць присвячено дослідженню проблеми становлення життєвої перспективи в ранньому юнацькому віці.

Недостатньо вивченими залишаються особливості особистісного розвитку в період пізньої юності, зокрема специфіка світосприйняття і самореалізації студента. Зазначимо, що успішна навчальна діяльність студента залежить не тільки від рівня володіння прийомами інтелектуальної діяльності, а й від особистісних властивостей – стабільної системи ставлень студента до довкілля та самого себе.

Для психологічної специфіки студентства характерним є нерівномірність його розвитку. З одного боку, в період юності максимально розвиваються психологічні якості і вищі психічні функції, зокрема: увага, пам'ять, мислення і мовлення, емоції та почуття. Такий факт уможливорює зробити висновок про те, що цей період життя максимально сприятливий для навчання і професійної підготовки. У цей час починає формуватися індивідуальний стиль професійної і трудової діяльності особистості (Є. Клімов). Проте, з іншого боку, простежується певна нерівномірність пізнавального розвитку.

У переважній більшості юнаків і юначок фіксується невисокий рівень розвитку простих інтелектуальних операцій – класифікації, порівняння, визначення, себто виявляється «школярське» ставлення до навчання, переважає орієнтація на результат діяльності і байдужість до набуття знань.

Водночас поступово починає переважати абстрактне мислення, формується узагальнена картина світу, встановлюються глибинні взаємозв'язки між різними аспектами життя.

Надзвичайно важливою здатністю студента ЗВО, є вміння вчитися, самостійно здобувати знання на основі творчого мислення для професійного

самовдосконалення. Із цим пов'язана така особливість юнацького віку, як усвідомлення власної індивідуальності та неповторності.

Становлення самосвідомості актуалізує прояв важливіших потреб віку – в досягненнях, у спілкуванні, в пізнанні, у відокремленості тощо. Зокрема, особистості бажано вчасно знайти сферу успішного самоствердження, інакше їй може загрозувати невротизація, хвороба тощо.

Потреба в досягненнях може перешкоджати пізнавальній потребі, яка задовольняється в творчій, дослідницькій діяльності, проте її результати можуть бути відтерміновані в часі.

В ухваленні рішення про кар'єру вагоме місце належить соціально-психологічному реалізму, тобто здатності визначити відповідність власного «Я» тому соціальному простору, який передбачає обрана кар'єра. Будуються «Я-концепція» особистості та концепція життя, де рівень ідентичності «Я» для самого себе є тією силою, яка визначатиме успіх у втіленні намірів щодо власного життя. Розв'язання життєвих завдань, зокрема завдань свого розвитку, проєктує передбачення, орієнтацію на майбутнє, а також визначення рівня його можливого втілення.

Розглянуті особливості окреслюють усвідомлене ставлення особистості юнацького віку до довкілля, власної діяльності, себе та, безумовно, власного прийдешнього. Життєве самовизначення у період юнацького віку є актуальною потребою особистості. Його здійсненню сприяють такі передумови, як: розвиток когнітивної і емоційно-вольової сфер особистості, рефлексії, системи особистісних смислів, становлення її самосвідомості.

Орієнтованість на майбутнє – провідна характеристика самовизначення у період юнацького віку, що зумовлює становлення життєвої перспективи особистості.

Сформованість ціннісно-сміслового виміру життєвої перспективи у період юнацького віку домінує над сформованістю часовою. Тому, мабуть, молоді люди відчують істотні труднощі у визначенні життєвих цілей, шляхів і способів їх реалізації. Відбувається зростання визначеності і диференційованості життєвих

перспектив. Для раннього юнацького віку властивий оптимізм на фоні відсутності реалістичних життєвих планів, пізнього юнацькому віку – здебільшого тривога і невпевненість. Далека життєва перспектива майже не представлена у планах юнаків обох вікових груп: зокрема у старшокласників превалює віддалена життєва перспектива (до 30-ти років), натомість у студентів – близька. Молоді притаманний низький рівень побудови життєвих програм [21].

Отже, самовизначення є значущим етапом професійної самореалізації, позаяк саме на цьому етапі особистість на ґрунті самопізнання та саморегуляції вибудовує ідеальну модель майбутньої професійної діяльності, усвідомлюючи власні професійні перспективи.

На основі уявлень про події життя у минулому, теперешньому та майбутньому і зв'язків між ними в особистості формується суб'єктивна картина, яка стає важливим регулятором активності в плані професійного самовизначення і самореалізації. Активність позиції особистості у таких процесах віддзеркалює рівень можливої реалізованості її професійного плану, однак проєктування майбутнього часто є мисленнєвим уявним образом.

У період юності неабиякої значущості набуває особисте майбутнє, розширюються хронологічні межі життєвої перспективи. Ключовою є навчально-професійна діяльність, на основі якої вибір професії і побудова професійного життєвого плану стають важливими компонентами особистісної самореалізації. Осмислене проєктування життєвих і професійних перспектив стає центром життєвої ситуації юнаків.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРСПЕКТИВ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

2.1. Програма та методи емпіричного дослідження

З метою виконання завдань бакалаврського дослідження нами була розроблена програма емпіричного дослідження, яка охоплювала наступні етапи:

- формування вибірки та вибір бази емпіричного дослідження;
- підбір та обґрунтування психодіагностичного інструментарію дослідження;
- проведення емпіричного дослідження;
- статистична обробка результатів;
- інтерпретація й обґрунтування емпіричних даних.

У дослідженні прийняли участь 112 здобувачів вищої освіти спеціальності «Психологія» 3-4 курсів, першого рівня вищої освіти, Інституту управління психології та безпеки, Львівського державного університету внутрішніх справ.

У процесі проведення емпіричного дослідження нами використано наступні методи:

- емпіричні – анкетне опитування, тестування;
- математично-статистичні – обчислення відсотків, кореляційний аналіз.

З метою детального вивчення особливостей перспектив професійної самореалізації майбутніх психологів, нами було підібрано психологічний інструментарій, адекватний меті нашого дослідження, а саме:

1. Методика «*Професійна мотивація*» [42, с. 386-390].
2. Методика «*Здатність до самоуправління*» М. Пейсахова [33, с. 339-347].

3. *«Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю»*

Дж. Роттера (адаптація Е. Бажина, С. Голинкіної, А. Еткінда) [28, с. 288-297].

Коротко розглянемо психологічні методики, використані у процесі проведення емпіричного дослідження.

З метою визначення смислового виміру бачення і перспектив професійної самореалізації майбутніх психологів, в основі якого лежать ціннісно-мотиваційні орієнтації особистості, нами використано методику **«Професійна мотивація»** [42, с. 386-390].

Мотивація є сукупністю чинників, які спонукають особистість до активності і визначають її спрямованість, впливають на професійне самовизначення і на задоволеність діяльністю; професійна мотивація може змінюватися залежно від етапу становлення особистості професіонала.

Відповідно до методики досліджують 4 групи професійних мотивів:

- «мотиви своєї праці» (цінність праці, задоволеність від виконання певної роботи, яка приносить матеріальну чи моральну винагороду);
- «мотиви соціальної значимості праці» (розуміння важливості роботи психолога в сучасному суспільстві, орієнтація на особисту користь в суспільстві);
- «мотиви самоствердження у праці» (прагнення якісно виконувати свої службові обов'язки задля самореалізації);
- «мотиви професійної майстерності» (прагнення набути професійну компетентність, постійно підвищувати кваліфікацію, цікавитися усім новим).

В процесі обробки даних спочатку потрібно знайти суму балів за кожною з чотирьох груп мотивів. Щоб порівняти результати, суми балів першої і другої групи множимо на 2, а третьої і четвертої – на 3. Отримані суми мають однаковий показник, а тому їх можна порівнювати між собою (max = 36 балів, min = 1 бал).

Отже, для високого рівня усвідомлення смислової перспективи професійної самореалізації опитаних – майбутніх психологів характерним є домінування мотивів самоствердження в праці – 3 бали; для середнього рівня

усвідомлення – перевага мотивів соціальної значущості праці і/або мотивів професійної майстерності – 2 бали; для низького рівня усвідомлення – превалювання мотивів власної праці та задоволення від процесу діяльності – 1 бал.

З метою визначення рівня сформованості здатності до самоуправління і саморегуляції у майбутніх психологів застосовано методику *«Здатність до самоуправління»* М. Пейсахова [33, с. 339-347].

В основі методики лежать два процеси – самоуправління і саморегуляція, як аспекти активності особистості. Самоуправління є процесом змін, цілі яких ставить суб'єкт; такий процес є творчим, пов'язаним з пошуком нових рішень. У результаті саморегуляції теж відбуваються зміни, але в рамках наявних норм і правил. Функція саморегуляції полягає в закріпленні особистісного досвіду, набутого в процесі самоуправління.

Методика дає змогу дослідити особливості формування здатності до самоуправління респондентів на різних етапах і охоплює такі етапи-компоненти: «аналіз суперечностей», «прогнозування», «цілепокладання», «формування критеріїв», «оцінка якості», «прийняття рішення», «контроль», «корекція» [33, с. 339-340].

На етапі аналізу протиріч відбувається формування суб'єктивної моделі ситуації. Передбачаючи, людина формує модель-прогноз, аналізуючи протиріччя минулого і теперішнього досвіду. Цей прогноз є спробою заглянути в майбутнє, передбачити можливі події і бажані дії.

Цілепокладання передбачає продукування особистістю системи цілей, їх узгодження; аналіз їх оперативності, ймовірності досягнення і необхідних зусиль. Плануючи, суб'єкт вибудовує модель засобів досягнення мети та послідовності їх застосування. Відповідно до поставлених цілей, плани можуть вирізнятися стратегічністю, тактичністю, оперативністю. Перш ніж розпочати діяти за планом, потрібно розробити систему критеріїв і показників успішності дій для реалізації поставленої мети. Неуважність до цього етапу самоуправління тягне за собою незаплановані результати і, відповідно, неуспіх у досягненні

поставленої мети. На етапі прийняття рішення суб'єкт переходить до активних дій, що передбачає постійний самоконтроль про виконання плану в реальних поведінці, діяльності, спілкуванні. На етапі корекції відбувається зміна дій, поведінки, власне системи самоуправління, закріплення в досвіді успішних дій тощо. Починається новий цикл самоуправління. Ця методика уможливорює визначення загального рівня розвитку здатності до самоуправління і саморегуляції в респондентів, а також конкретизацію прояву кожного етапу її розвитку. Якщо результати опитаного містяться в межах низьких оцінок, то в нього не сформована цілісна система самоуправління, а лише окремі її етапи.

Розглянемо рівні бачення і усвідомлення перспектив професійної самореалізації: високий, середній, низький. Характеристиками цих рівнів є показники усвідомлення часової перспективи; смислової перспективи (через професійну мотивацію); рівня розвитку здатності до самоуправління та саморегуляції.

Для *високого рівня* усвідомлення перспектив професійної самореалізації характерним є конкретність образу прийдешнього. Індивід називає не тільки свою майбутню роботу за фахом, а й бажану посаду після закінчення ЗВО і через кілька років. Респондент осмислює позитивні і негативні аспекти майбутньої спеціальності, що, відповідно, спонукає до адекватних переживань. Превалюючими мотивами професійної діяльності є мотиви самоствердження в праці, які відображаються у прагненнях майбутнього фахівця сумлінно виконувати обов'язки, адже це може допомогти навколишнім. Особистість прагне оволодіти здібностями та можливостями, які сприятимуть у кращому виконанні роботи. Важливими мотивами є мотиви соціальної значущості праці і мотиви професійної майстерності, які репрезентуються у бажанні бути корисним, постійно підвищувати свою кваліфікацію. У цих досліджуваних здатність до самоуправління і саморегуляції має високий і вище середнього рівні. Вони вміють ставити реальні цілі, поетапно планувати їх реалізацію, здійснювати самоконтроль, адекватно обирати критерії оцінки. Водночас у них

може домінувати раціональний підхід над емоційним, що дає змогу не піддаватися ситуативним переживанням.

Для *середнього рівня* усвідомлення перспектив професійної самореалізації характерною є часткова конкретність образу майбутньої роботи, а саме: опитаний чітко уявляє і розуміє, чим він буде займатись після закінчення ЗВО, проте у нього відсутні певні уявлення щодо життя через 10 років. Досліджувані певною мірою вдаються до ідеалізації своєї професії, професійних здібностей і досягнень, тому в них домінують позитивні переживання, що, в свою чергу, віддзеркалює не реалістичність образу прийдешнього. Переважаючими мотивами є мотиви соціальної значущості праці і/або професійної майстерності, які вважають досить важливими для психолога, оскільки вони спонукають особистість до самоосвіти та сумлінного виконання обов'язків на користь для навколишніх.

Досить вагомим мотивом майбутнього фахівця з таким рівнем усвідомлення професійних перспектив є мотив самоствердження в праці, який характеризується прагненням якісно виконувати свою роботу. Здатність до саморегуляції і самоуправління у такої людини має середній рівень або нижче середнього. А це, у свою чергу, виявляється у вмінні аналізувати ситуацію й обирати цілі, але при цьому спостерігається недостатній рівень уміння планувати, зокрема адекватно діяти та контролювати власні дії за наміченим планом.

Для опитаних з *низьким рівнем* усвідомлення перспектив професійної самореалізації властивим є узагальнений образ прийдешнього, відсутність певних конкретних уявлень про особливості бажаної посади і можливої роботи. Може виявлятися полярність у модальності тверджень: надто оптимістична або песимістична, іншими словами, особистість сприймає майбутню професію крізь «рожеві» окуляри, або не прагне займатися практичною психологічною діяльністю загалом в силу домінування негативних переживань, що свідчить про нереалістичність образу перспективи і, мабуть, його недостатню усвідомленість.

Переважаючими мотивами майбутньої діяльності таких людей є мотиви власної праці, які виявляються у її цінності як такої. Проте значимими можуть бути мотиви самоствердження в праці, мотиви соціальної вагомості праці і професійної майстерності. Такий рівень здатності до самоуправління репрезентує уміння особистості аналізувати ситуацію і наявні суперечності, свідчить про прагнення до реалістичності цілей, проте характеризується недостатнім розвитком уміння побудови та реалізації плану, здійснення самоконтролю.

Для визначення рівня суб'єктивного контролю майбутніх психологів було застосовано *«Методику діагностики рівня суб'єктивного контролю»* Дж. Роттера (адаптація Е. Бажина, С. Голинкіної, А. Еткінда) [28, с. 288-297].

Головною у методиці є теза про те, що люди відрізняються між собою тим, як і де вони локалізують контроль над важливими для себе подіями. У цьому плані можливими є два варіанти – інтернальний та екстернальний. Перший свідчить про те, що вони є результатом діяльності самої особистості. Натомість другий – означає, що важливі для людини події є результатом дії зовнішніх сил – обставин, випадку, інших людей тощо.

Локус контролю, властивий для певної особистості, є універсальним щодо будь-яких подій в її житті. З цього випливає, що притаманний для особистості локус контролю характеризує її поведінку незалежно від сфери соціального життя і ситуації успіху або невдачі.

Процедура дослідження полягала в тому, що опитаним пропонували 44 твердження, з якими вони мали погодитись або ні (використовуючи 6- бальну шкалу). За методикою нами застосовано такі шкали:

1. *Шкала загальної інтернальності (Із)*. Високі показники за цією шкалою свідчать про високий рівень суб'єктивного контролю над будь-якими важливими ситуаціями. Люди, які мають такі показники вважають, що переважна більшість подій в їхньому житті – це результат їхніх власних дій, що вони спроможні керувати і відчують власну відповідальність за все, як складається їхнє життя загалом. Представники з низькими показниками за цією шкалою мають низький

рівень суб'єктивного контролю, вони вважають себе не спроможними контролювати події, які є результатом випадку або дії інших людей. Вони не вбачають зв'язку між власними діями і значимими подіями у своєму житті.

2. *Шкала інтернальності у ситуації досягнення (Id)*. Високий показник підтверджує високий рівень в опитаних суб'єктивного контролю над ситуаціями та емоційно позитивними подіями. Ці індивіди вважають, що самі досягли всього позитивного в їхньому житті, і що вони також здатні на успішні дії в майбутньому. Для індивідів з низькими показниками характерним є те, що вони приписують власні досягнення зовнішнім обставинам – щасливому випадку, навколишнім.

3. *Шкала інтернальності в ситуації невдач (In)* є визначником локусу та рівня суб'єктивного контролю щодо негативних подій. Високі показники свідчать про схильність суб'єкта звинувачувати себе у різних негараздах, а низькі – про приписування відповідальності іншим людям або дії несприятливих обставин.

4. *Шкала інтернальності у виробничих стосунках (In)* уможливорює опис прояву суб'єктивного контролю за умов професійної діяльності, зокрема, в трудовому колективі, кар'єрному зростанні. Високі показники є свідченням усвідомлення відповідальності особистістю за свої професійні дії, а низькі – покладання відповідальності назовні: діяльність колег, керівництва, щасливої долі.

5. *Шкала інтернальності в міжособистісних стосунках (Im)*. Високі показники за цією шкалою свідчать про те, що опитані вважають себе здатними здійснювати контроль за своїми формальними та неформальними стосунками з навколишніми людьми, викликати повагу та симпатію до себе. Натомість низькі показники, навпаки, говорять про те, що індивід не схильна свідомо формувати коло власного спілкування і вважає свої міжособистісні стосунки результатом активності партнерів [28, с. 288-297].

Варто зазначити, що особливості і рівень локусу суб'єктивного контролю особистості неодмінно виявляються й у ставленні студентів-психологів до їхньої

майбутньої професійної діяльності. Локус суб'єктивного контролю здійснює вплив на рівень активності і реалістичності усвідомленого образу професійних перспектив особистості. Натомість рівень суб'єктивного контролю може сприяти розвитку здатності до саморегуляції і самоконтролю діяльності.

Під час обробки результатів за ключем підраховують «сирі» бали, які згодом переводять у стени від 1 до 10. Нормою вважають показник від 5,5; від 1 до 4 стенив – низький рівень суб'єктивного контролю і екстернальний його локус; від 4 до 7 – середній рівень і наявність екстернально-інтернального локусу, вище 7 стенив – високий рівень суб'єктивного контролю, інтернальний локус.

2.2. Аналіз результатів дослідження

Дослідження особливостей смислової перспективи професійної самореалізації майбутніх психологів ми досліджували шляхом визначення у них превалюючої мотивації в професійній діяльності (за допомогою методики «Професійна мотивація»). Саме мотивація і визначає активність особистості, її спрямованість. Отримані результати проілюстровано у таблиці. 2.1.

Таблиця. 2.1.

Рівні вираження смислової перспективи професійної самореалізації майбутніх психологів (у %)

Рівні вираження смислової перспективи професійної самореалізації	Студенти 3 курсу (n=56)	Студенти 4 курсу (n=56)
Високий	6,6 %	9,8 %
Середній	85,6 %	86,6 %
Низький	7,8 %	3,6 %

Результати показників, поданих у таблиці демонструють, що більшість студентів – майбутніх психологів притаманний середній рівень усвідомлення смислової професійної перспективи: 85,6 % досліджуваних третього і 86,6 % – четвертого курсів. Слід зазначити, що серед студентів четвертого курсу дещо

менше респондентів з низьким рівнем усвідомлення смислової перспективи самореалізації за фахом: з 7,8 % на третьому до 3,6 % на четвертому курсах.

Констатовано збільшення кількості опитаних студентів з високим рівнем усвідомлення: 6,61 % і 9,82% – третього та четвертого курсів відповідно. Однак, більшість розглянутих відмінностей не досягли рівня значущості. Проте, можна констатувати, що простежується орієнтація на спрямованість студентів-психологів на їхню професійну діяльність принаймні у ближчому майбутньому.

Кількісні дані, отримані згідно методики, доповнено досить цікавими якісними характеристиками, через те що кожен рівень усвідомлення смислової перспективи самореалізації за фахом відповідає конкретній групі мотивів діяльності. Зазначимо, що за методикою, середній рівень є відображенням переважання мотивів соціальної значущості праці і мотивів професійної майстерності.

Як показують результати, згадані групи мотивів проявилися по-різному в студентів різних курсів, зокрема: серед третьокурсників дещо більше досліджуваних, у яких превалюють мотиви соціальної значимості праці (44,6%) і трохи менше респондентів з переважанням мотивів професійної майстерності (40,7%), натомість у студентів четвертого курсу домінують мотиви професійної майстерності (47,5%) і трохи менше опитаних, які мають мотиви соціальної значущості праці (40%).

Отже, чим наближеними є завершення навчання у закладі вищої освіти, тим збільшується кількість опитаних, які демонструють високий рівень усвідомлення смислової перспективи самореалізації за фахом, іншими словами, тих, хто керується мотивами самоствердження в праці: 6,6% і 9,8% третьо- і четвертокурсників відповідно. Однак таке зростання несуттєве.

Власне ця група мотивів, на відміну від попередніх, на нашу думку, виступає не тільки регулятором процесу самореалізації, а й спрямовує майбутнього фахівця на результат діяльності, у якій він прагне бути неповторним і досконалим.

Дослідження здатності до самоуправління майбутніх психологів нами здійснювалось за методикою «Здатність до самоуправління». Цю здатність вважаємо компонентом перспективи самореалізації опитаних за фахом.

Отримані результати представлено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Рівні здатності до самоуправління майбутніх психологів (у %)

Рівні здатності до самоуправління майбутніх психологів	Студенти 3 курсу (n=56)	Студенти 4 курсу (n=56)
Високий	10,6	14,7
Середній	83,0	81,8
Низький	6,4	3,5

Отже, згідно з отриманими результатами, переважна більшість опитаних обидвох курсів демонструють середній рівень розвитку здатності до самоуправління і саморегуляції: 83 % і 81,8 % – третьокурсники і четвертокурсники відповідно.

Зафіксовано незначне зростання кількості респондентів, які мають високий рівень (10,6 % і 14,7 % – студенти третього та четвертого курсів відповідно) та зниження кількості тих, хто показав низький рівень розвитку цієї здатності (6,4 % і 3,5 % – досліджувані четвертого та п'ятого курсів відповідно).

Демонстрація майбутніми психологами високого відсотка середнього рівня розвитку здатності до самоуправління є свідченням того, що в них сформовані такі його етапи, як: «аналіз ситуації», «цілепокладання», «планування», проте складним для них є етап «ухвалення рішення». У цьому зв'язку їм бракує рішучості в діях. А це у свою чергу зумовлює втрату часу, впродовж якого змінюються умови, і, відповідно, постає необхідність побудови нового плану дій і нового аналізу ситуації.

Окрім того, таким респондентам властиве домінування емоційного підходу щодо проблеми професійної діяльності та самореалізації, що може схилити особистість до активних дій чи їх стримування. Можна припустити, що

причиною цього може бути й те, що опитані третього курсу у значному складі не мають намірів працювати за фахом після закінчення бакалаврату, а тому демонструють свою емоційність у твердженнях і нерішучість щодо реалізації планів.

Натомість студенти четвертого курсу проявили високий і середній рівні усвідомлення професійної самореалізації, що свідчить про їхню усвідомлену позицію до процесу власного професійного становлення.

В результаті проведення кореляційного аналізу (за Ч. Пірсоном), в опитаних третьокурсників виявлено такі позитивні зв'язки між: рівнем розвитку здатності до самоуправління ($r=0,63$, $p\leq 0,05$), смисловою професійною перспективою і рівнем розвитку здатності до самоуправління ($r=0,56$, $p\leq 0,05$).

У респондентів четвертого курсу виявлено наступні кореляційні зв'язки між: рівнем розвитку здатності до самоуправління ($r=0,62$, $p\leq 0,05$), смисловою професійною перспективою та рівнем розвитку здатності до самоуправління ($r=0,62$, $p\leq 0,05$).

Таким чином, на основі проведеного аналізу отриманих даних можна зробити висновок про те, що виділені складники перспектив професійної самореалізації досить тісно пов'язані між собою і, відповідно, суттєво можуть впливати на подальшу роботу за фахом досліджуваних.

Для того, щоб визначити загальні показники усвідомлення майбутніми психологами перспектив їхньої професійної самореалізації, нами виділено такі групи:

- студенти, які мають високий рівень усвідомлення перспектив професійної самореалізації. В цю групу входять 10,6 % третьокурсників і 14,7 % студентів- четвертокурсників. Представники цієї групи продемонстрували високі показники за усвідомленням смислової перспективи, а також здатність до самоуправління, і кілька студентів, у яких виявлено середні показники усвідомлення смислової перспектив.

Це можна пояснити тим, що високий рівень розвитку здатності цих опитаних до самоуправління дає їм змогу розвинути усвідомлення своєї

професійної мотивації; що, у свою чергу уможливило введення таких досліджуваних у групу з високим рівнем усвідомлення професійних перспектив.

Респонденти цієї групи адекватно оцінюють власні здібності, чітко уявляють власні можливості. Вони «бачать» себе на певних посадах, які хочуть зайняти після закінчення навчання. При цьому їх уявлення про майбутню професійну діяльність цілком реалістичні. Тобто у своїх висловлюваннях респонденти не демонструють амбівалентних емоційних переживань, а натомість адекватно висвітлюють недоліки та переваги роботи психолога.

Зокрема, вони уточнюють та стверджують, що у роботі психолога виникають труднощі, пов'язані з необхідністю роботи з людьми різного віку (школярі, підлітки, молодь, дорослі) та статусу (студенти, вчителі, батьки, адміністрація).

Переважаючими причинами професійної діяльності цієї когорти респондентів є мотиви самоствердження на роботі, які проявляються у прагненні оволодіти практичними навичками, вміти надавати клієнтам кваліфіковану допомогу і, як наслідок, отримувати задоволення від результату своєї діяльності загалом та її процесу зокрема.

- студенти, яким властивий середній рівень усвідомлення перспектив самореалізації за фахом. Цю групу склали переважна більшість опитаних четверто- і п'ятикурсників – 67 % і 70,6 % відповідно. Таким студентам притаманний середній рівень усвідомлення смислової перспектив самореалізації за фахом, середній рівень розвитку здатності до самоуправління. Для досліджуваних цієї групи характерні недостатні уявлення щодо майбутньої професійної діяльності, усвідомлення власної майбутньої посади.

Однак, цим респондентам властиві оптимістичні погляди на роботу психолога, що відображає їхню зосередженість на позитивних аспектах обраної професії. Це, з одного боку, може підтверджувати не реалістичність їхніх уявлень, оскільки кожен вид професійної діяльності має свої переваги та недоліки, а з іншого, оптимістичність таких уявлень спонукає особистість до активнішого набуття професійних знань та вмінь.

Превалюючими мотивами професійної діяльності опитаних цієї групи є мотиви професійної майстерності і мотиви соціальної значущості праці, які, на нашу думку, відображають більшу спрямованість особистості на навчальну, аніж на професійну діяльність.

Для середнього рівня розвитку спроможності до самоуправління та саморегуляції характерне формування початкових навичок самоуправління, зокрема: аналіз суперечностей поточної ситуації, визначення цілей та планування. Проте респонденти цієї групи виявили недостатній рівень таких компонентів, як: діяльність, готовність прийняти рішення щодо виконання плану.

- студенти, які мають нижчий за середній рівень обізнаності про перспективи кар'єрного зростання. Це респонденти, які відрізняються середнім рівнем усвідомлення смислової перспективи, середнім рівнем розвитку здатності до самоврядування. Цю групу становили 15,7% молодших і 11,3% старших.

Причина виділення цієї групи полягає в тому, що її представників не можна віднести до попередньої групи або до групи респондентів, які мають низький рівень обізнаності щодо кар'єрних перспектив. У цих респондентів переважає мотивація, пов'язана з професійними навичками, розумінням соціальної важливості роботи психолога, формуванням їх умінь визначати цілі та планувати як основні етапи самоуправління.

- студенти, які продемонстрували низький рівень усвідомлення перспектив професійної самореалізації. Серед них виявлено 6,5 % третьокурсників і 3,6 % четвертокурсників. У представників цієї групи зафіксовано низький рівень усвідомлення смислової перспектив самореалізації за фахом, а також низький рівень розвитку здатності до самоуправління. Вони не мають уявлень щодо конкретних функцій у діяльності психолога, залишають поза увагою, не вказують бажані або можливі посади після закінчення закладу вищої освіти. Основні мотиви, які регулюють діяльність цих досліджуваних, стосуються мотивів їхньої власної праці. Іншими словами, цінністю для них є певна праця,

яка дозволяє реалізувати цілі. Однак такі цілі респондентів часто є утилітарними, вузько особистісними, що виявляється в орієнтації на кар'єрне зростання чи матеріальну винагороду за відсутності відповідної професійної майстерності.

Що стосується низького рівня розвитку здатності до самоуправління в студентів, то зазначимо, що в цьому плані в них простежується несформованість етапів «самоконтроль» і «корекція», які допомагають у виконанні плану діяльності, а також перенесенні нових знань та вмінь у професійний і життєвий досвід особистості. Ці етапи уможливають порівняння запланованого із виконаним. Тому власне вони пов'язують процеси самоуправління і саморегуляції.

Отже, виявлено певну динаміку розвитку усвідомлення перспектив професійної самореалізації у майбутніх психологів ЗВО; досліджено психологічні особливості студентів-психологів, які мають різні рівні усвідомлення перспектив самореалізації за фахом.

Проаналізуємо результати, отримані за методикою діагностики рівня суб'єктивного контролю (табл. 2.3).

Таблиця 2.3.

Особливості рівнів суб'єктивного контролю майбутніх психологів
(*n=112 у %*)

Студенти-майбутні психологи	3 курс, n= 56			4 курс, n= 56		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Із	15,6	41,1	43,3	12	34,3	53,7
Ід	11,5	46,2	42,2	9,6	40,3	50,1
Ін	17	44,9	38,1	15,7	35,4	48,9
Іп	15,6	43,5	40,9	9,6	36,7	53,7
Ім	15,6	39,6	44,8	11,2	32,8	56

Отримані результати свідчать про те, що рівень і локус суб'єктивного контролю респондентів третьо- і четвертокурсників дещо різняться, зокрема: загальна інтернальність в опитаних третього курсу має здебільшого середні і високі показники (41,1% і 43,3 % відповідно), а серед досліджуваних третього курсу домінує частка студентів із високим рівнем (53,7 %) та дещо менша кількість із середніми показниками (34,3 %).

Однак на четвертому курсі менше респондентів із низьким рівнем суб'єктивного контролю – 12 % порівняно зі студентами третього курсу – 15,6 %. Відтак, з набуттям досвіду зростає кількість майбутніх психологів, які демонструють інтернальний локус контролю. Вони не бояться брати на себе відповідальність за події, контролюють ситуацію і вважають, що здатні досягти поставлених цілей.

Отримані показники за шкалою інтернальності у ситуації досягнення (Ід) свідчать, що представлена тенденція вияву рівня суб'єктивного контролю зберігається, однак існують певні відмінності: серед четвертокурсників зростає кількість тих, хто вирізняється відповідальністю за власні досягнення (42,2 % і 50,1 % – на третьому і четвертому курсах відповідно) і зменшується кількість

студентів, які сподіваються тільки на зовнішні обставини – щасливу долю, інших людей (11,5 % і 9,6 % – на третьому і четвертому курсах відповідно).

Отже, за свої досягнення майбутні психологи також «відповідають», проте деколи вважають, що це є результатом поєднання їхніх зусиль зі сприятливими обставинами. Така тенденція особливо виражена у третьокурсників.

Результати за шкалою інтернальності у ситуації невдач (Ін), за якою визначається рівень суб'єктивного контролю відносно ставлення до негативних подій, свідчать, що за власні досягнення майбутні психологи частіше відчувають свою відповідальність, натомість за неуспіх покладають відповідальність на зовнішні обставини. Порівняно з результатами попередньої шкали зросла кількість тих, хто має екстернальний локус контролю на обох курсах: 11,5 % і 17 % на третьому та 9,6 % до 15,7 % – на четвертому. Але слід зазначити, що з віком таких меншає: якщо на третьому курсі їх виявлено 17%, то на четвертому – 15,7 %.

Шкала інтернальності у виробничих відносинах (Іп) уможливило опис рівня суб'єктивного контролю за умов професійної діяльності. Загальна тенденція зберігається: у третьокурсників переважна більшість опитаних продемонстрували середній рівень суб'єктивного контролю (43,5 %) та значна кількість має високий рівень (40,9 %), натомість більшість четвертокурсників показали високий рівень (53,7 %) та значна їх кількість – середній рівень суб'єктивного контролю (36,7 %).

Слід зазначити, що зменшилась кількість респондентів з екстернальним локусом контролю щодо майбутньої професійної діяльності (15,6 % і 9,6 % третьо- і четвертокурсників відповідно). Це, на нашу думку, може свідчити про загальну спрямованість переважної більшості опитаних на прояв активності у професійній діяльності для досягнення поставлених цілей, здобуття бажаної перспективи.

За шкалою інтернальності в міжособистісних стосунках (Ім) виявлено, що для студентів-майбутніх психологів комунікативна успішність є важливою, зокрема: частка досліджуваних із високим рівнем інтернального локусу контролю складає 44,8 % і 56% на третьому і на четвертому курсах відповідно.

Це підтверджує прагнення вірити у власну здатність контролювати стосунки з навколишніми, свідоме ставлення до розвитку своїх комунікативних здібностей, що й забезпечує успішність практичної діяльності психолога.

Результати кореляційного аналізу констатували, що між усвідомленням перспектив професійної самореалізації опитаних і рівнем суб'єктивного контролю простежується виражений додатний зв'язок: $r = 0,53$ у вибірці третьокурсників і $r = 0,55$ – четвертокурсників ($p \leq 0,05$). Четвертий курс вирізняється дещо вищими коефіцієнтами кореляції за шкалами інтернальності у ситуації досягнення ($r = 0,53$ і $r = 0,56$), інтернальності у ситуації невдач ($r = 0,52$ і $r = 0,55$), інтернальності у виробничих відносинах ($r = 0,53$ і $r = 0,56$).

Такий зв'язок проявляється у тому, що, усвідомлюючи власне професійне майбутнє, майбутні психологи прагнуть опиратися переважно на свої знання, уміння, здібності, аніж сподіватися на зовнішні обставини. У буденному житті успіху переважно досягають ті, хто передусім проявляє власну активність у реалізації цілей.

Проведений аналіз результатів свідчить, що рівень і локус суб'єктивного контролю є значущою особистісною властивістю психолога, яка тісно пов'язана із професійним самовизначенням особистості й усвідомленням нею власних професійних перспектив, що варто враховувати вже на етапі підготовки майбутніх фахівців.

Таким чином, підбиваючи підсумки проведеного дослідження, встановлено, що усвідомлення перспектив майбутніми психологами професійної самореалізації перебуває у взаємозв'язку з рівнем і локусом суб'єктивного контролю особистості. На основі проведеного дослідження виокремлено групи майбутніх психологів із різними рівнями усвідомлення перспектив професійної самореалізації.

На особливу увагу заслуговують студенти, які мають низький показник усвідомлення перспектив професійної самореалізації, з огляду на те, що вони потребують психокорекційних впливів. Такі групи утворили студенти, які продемонстрували низький рівень усвідомлення професійних перспектив (6,5 %

і 3,6 % на третьому і четвертому курсах відповідно), а також ті опитані, які мають середні рівні усвідомлення смислової перспективи і здатності до самоуправління.

ВИСНОВКИ

Самореалізацію особистості визначають як свідомий, цілеспрямований процес утілення сутнісних сил особистості в її розмаїтті практичної діяльності. Феномен самореалізації вирізняють поліаспектність і багатоплановість. Здатність до самореалізації людини зумовлюють внутрішня та зовнішня активність, діяльність, спрямованість особистості.

Професійна сфера забезпечує особистості найповніші можливості для реалізації її планів, цінностей, творчого потенціалу, рівня домагань. Професійну самореалізацію особистості розуміють як процес і результат розвитку, удосконалення та застосування в особистісно значимій професійній діяльності компетентностей, а також отримання від цього не тільки власної користі, але і внутрішнього задоволення.

Професійну самореалізацію характеризують: свобода вибору, дій, рішень, творчість і самостійність. Професійна самореалізація психолога є невіддільним аспектом від особистісної, яка виявляється у тому, що зрілість особистості є умовою і невід'ємним складником успішного професійного становлення. Професійна самореалізація психолога, з одного боку, віддзеркалює його особистісну зрілість, а з іншого, – особистісна самореалізація забезпечує готовність до здійснення професійної психологічної діяльності.

Дослідження професійних перспектив майбутніми психологами має ґрунтуватися на психологічних особливостях юнацького віку, пов'язаних передусім із входженням в нову соціальну ситуацію, становленням життєвої перспективи, процесом особистісного і професійного самовизначення. Професійна перспектива є цілісною картиною професійного майбутнього, яка ґрунтується на взаємозв'язку планованих і очікуваних подій, у яких особистість вбачає соціальну цінність і індивідуальний смисл свого життя. Детермінантами розвитку усвідомлення перспектив професійної самореалізації майбутніми психологами є: часовий і смисловий складники, а також здатність до самоуправління.

За результатами емпіричного дослідження виявлено, що опитаних з високим рівнем усвідомлення перспектив професійної самореалізації характеризують конкретність образу майбутнього, реалістичність усвідомлення. Їм властивий високий рівень здатності до самоуправління, вони вміють ставити реальні цілі та поетапно планувати їх реалізацію. Переважаючими мотивами професійної діяльності майбутніх психологів з високим рівнем усвідомлення перспектив професійної самореалізації є мотиви самоствердження в праці, які виявляються у прагненнях майстерно володіти практичними вміннями, бути у змозі надати кваліфіковану допомогу клієнтам, і, відповідно, отримувати задоволення від результатів своєї діяльності загалом та її процесу зокрема.

Для студентів з середнім рівнем усвідомлення перспектив професійної самореалізації характерними є часткова конкретність образу майбутньої професійної діяльності, ідеалізація своєї професії і своїх здібностей у ній. Вони також демонструють середній рівень здатності до самоуправління. Превалюючими мотивами професійної діяльності опитаних цієї групи є мотиви професійної майстерності і мотиви соціальної значущості праці, які, відображають більшу спрямованість особистості на навчальну, аніж на професійну діяльність.

Досліджувані із низьким рівнем усвідомлення перспектив професійної самореалізації мають узагальнений образ майбутнього, у них відсутні конкретні уявлення щодо особливостей можливої роботи та бажаної посади. Основні мотиви, які регулюють діяльність цих студентів, стосуються мотивів їхньої власної праці. Іншими словами, цінністю для них є певна праця, яка дозволяє реалізувати цілі. Однак такі цілі респондентів часто є утилітарними, вузько особистісними, що виявляється в орієнтації на кар'єрне зростання чи матеріальну винагороду за відсутності відповідної професійної майстерності. Такі студенти, на нашу думку, потребують формувальних навчально-виховних та психокорекційного впливів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию. М.: Международная педагогическая академия, 1995. 260с.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. 299 с.
3. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). К.-Рівне: Видавець Олег Зень, 2007. 172 с.
4. Балл Г.А. Психология в радиогуманистической перспективе : избранные работы. Киев : Изд-во «Основа», 2006. С. 257–278.
5. Бех І. Д. Самореалізація особистості як визначальний чинник її життєдіяльності. Багатовимірність особистості: теорія, психодіагностика, корекція: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. семінару з міжнар. участю (м. Полтава, 23 березня 2017 р.) / ред. колегія: С. Д. Максименко, М. І. Степаненко, С. М. Шевчук, Н. В. Сулаєва, К. В. Седих, В. Ф. Моргун (відп. за випуск). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. С. 31–36. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7947/1/10.pdf/> (дата звернення : 13.03.2022).
6. Бондаренко А.Ф. Социальная психотерапия личности. К.: КГПИИЯ, 1991. 189 с.
7. Васьковская С.В., Горностай П.П. Психологическое консультирование: Ситуационны езадачи. К.: Вища школа, 1996. 192 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
9. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодёжи. Киев : Наукова думка, 1988. 142 с.
10. В.А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки:дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Вікторія Анатоліївна Гупаловська. Львів., 2005. 191 с. 77
11. Дерманова И.Б., Коростылева Л.А. Некоторые аспекты феномена самореализации. Психологические проблемы самореализации личности. Санкт-Петербург, 1997. С. 20–37.

12. Долинська Л.В., Левченко М.В., Чепелева П.В., Уманець Л.І. Активні методи в роботі практичного психолога. К.: УДПУ, 1994. 79 с.

13. Долинська Ю.Г. Особистісне зростання практичного психолога в процесі його професійної підготовки. Психологія. Збірник наук. праць. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2018. Вип. I. С.155-160.

14. Зарицька В.В. Формування у старшокласників здатності до самореалізації: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Валентина Василівна Зарицька. Запоріжжя, 2006. 209 с.

15. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1996. 512 с.

16. Колот А.М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу. К.: КНЕУ, 1998. 224 с.

17. Кораблина Е.П. Психологическая помощь как профессиональная деятельность практического психолога. Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 5 / Под ред. Г.С. Никифорова, Л.А. Коростылёвой. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2011. С. 171-182.

18. Коростылёва Л.А. Особенности стратегий самореализации и стили человека. Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 4. СПб. 2000. С. 47-61.

19. Коростылёва Л.А. Уровни самореализации личности. Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 4. СПб. 2000. С. 21-46.

20. Котух О.В. Особливості самореалізації студентів різної статі: інтегративний підхід. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки. 2021. № 3. С. 46-52.

21. Левенець А.Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці :автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2006. 20 с.

22. Левин К. Определение понятия «поле в данный момент». Хрестоматия по истории психологии. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. С.131-145.

23. Лепіхова Л. Соціально-психологічні передумови постановки життєвих завдань. Соціальна психологія. 2018. №2. С.102-117.
24. Максименко С.Д. Генезис существования личности. К.: Изд-во ООО «КММ», 2006. 239 с.
25. Максименко С.Д., Сердюк Л.З. Психологічна основа самореалізації особистості: структура і функція. Актуальні проблеми психології :Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. 2016. № 9(9). С. 6–13.
26. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Питер, 2008. 352 с.
27. Матусевич В.А. Ориентация личности на собственное воспроизводство и развитие как предмет исследования. Філософська та соціальна думка. 1995. №5. С.76-88.
28. Методика діагностики уровня субъективного контроля Дж. Роттера. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. / [Редактор-составитель Д.Я. Райгородский]. Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1998. 672 с.
30. Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). Житомир: ЖІТІ, 1997. 214 с.
31. Нікітіна І.В. Психологічні особливості суб'єктного самовизначення особистості в період повноліття :автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2000. 18 с.
32. Носков В.И. Проблемы и пути профессионального самоопределения личности в вузе. Психология в вузе. 2013. № 3. С.35-48.
33. Основы психологии: Практикум / [ред.-сост. Л.Д.Столяренко]. Изд. 2-е, доп. и перераб. Ростов н/Д: «Феникс», 2001. 704 с.
34. Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н. Особистість практикуючого психолога. Психотерапевтична ситуація. Основи практичної психології: підручник. К.: Либідь, 1999. С. 216-228.
35. Петренко Н.В. Самоактуалізація та самореалізація особистості у філософсько-освітньому дискурсі. Грані. 2016. № 7. С. 52–57.

36. Пінська О.Л. Теоретичні засади проблеми особистісної самореалізації як психологічного феномена. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. 2018. № 1. С. 36–41.
37. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. М.: Высшая школа, 1994. 174 с.
38. Пов'якель Н.І. Професійна рефлексія психолога-практика. Практична психологія та соціальна робота. 1998. № 6-7.
39. Пов'якель Н.І. Психологічна готовність до партнерства і особливості професійної саморегуляції практичного психолога. Психологія : збірник наук. праць. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 1998. Вип. II. С. 102-108.
40. Попович І.М. Визначення професійної готовності практичного психолога. Психологія: збірник наук. праць. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 1999. Вип. 3 (6). С.290-296.
41. Потапчик Л. Професійне самовизначення як вчинок. Психологія: збірник наук. праць / Редколегія: С.Д.Максименко, О.В.Скрипченко, Н.В.Чепелева, Л.В.Долинська. Київ: НПУ імені М.П.Драгоманова. 1999. Вип.3(6). С.102-107.
42. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии : учеб. пособие / [В.Д. Балин, В.К. Гайда, В.К. Гербаческий и др.]: под. общей ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. СПб.: Питер, 2001. 560 с. 80
43. Практична психологія в системі освіти. Питання організації та методики. Матеріали на допомогу шкільним психологам, соціальним педагогам, класним керівникам / За загальною редакцією В.Г.Панка. К.: ІСДО, 1995. 132 с.
44. Психология личности: Тесты, опросники, методики / [Авторы-составители: Н.В. Киршева и Н.В. Рябчикова]. М.: Геликон, 1995. 236 с.
45. Психологія особистості: Словник-довідник / [За редакцією П.П. Горностаєва, Т.М. Титаренко]. К.: Рута, 2001. 320 с. с.111.
46. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Издательство «Питер», 1999. 705 с.

47. Санникова О.П. Об одном из подходов исследования личности психолога. Актуальные проблемы психологической службы. Теория и практика: материалы Междунар. конф. Одесса, 1992. С. 43-48.
48. Семиліт М.В. Проектування майбутнього – метод зростання сили «Я» особистості. Гуманітарні науки. 2002. №2 (4). С.121-126.
49. Сердюк Л. З. Особистісний модус самореалізації майбутніх фахівців. Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр./ Ун-т. менедж. освіти НАПН України; редкол.: О. Л. Ануфрієва та ін. Вип. 10(23)/ голов. ред. В. В. Олійник. К.:АТОПОЛ, 2014. С. 239-248.
50. Сохань Л., Єрмаков І. Життєва компетентність у технології життєздійснення. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: наук.-метод. збірник / [Ред. кол.: Н. Софій, І. Єрмаков та ін.] К.: Контекст, 2000. С. 82-86.
51. Столин В. В. Самосознание личности. М. : Изд-во МГУ, 1983.308 с.
- 52.Судак С.Д. Сутнісні сили людини як фактор її самопізнання та самореалізації. Культура і сучасність. К.: Мінкульттуризму України, 2007. № 1. С.51–56.
53. Татенко В.О. Основи психології / за ред. О.В.Киричука, В.А.Роменця. К.: «Либідь», 1995. 439с. 81
54. Чепелева Н.В., Пов'якель Н.І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. Психологія: збірник наук. праць. Київ: НПУ імені М.П.Драгоманова, 1998. С.35-41.
55. Шевченко Н.Ф. Використання інтегративного підходу при підготовці психологів у вищих навчальних закладах. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: Міжвузівський збірник наук. праць. Київ-Запоріжжя-Одеса, 2002. Вип. 15. С.127-133.
56. Bandura A. Self-efficacy: the exercise of control. N.Y.: W.H. Freeman & Co, 1997.
57. Deci E. L., Ryan, R. M. The «what» and «why» of goal pursuits: Human needs and the self determination of behavior. Psychological Inquiry. Vol. 11, 2000. P.227-268.

